

حفاظت از میراث مکتوب و برنامه حافظه جهانی یونسکو

مقدمه

تمام تمدن‌های بشری حتی قبل از پیدایش خط بر مبنای جمع‌آوری، حفاظت و انتشار اطلاعات توسعه و گسترش پیدا کرده‌اند. به دنبال پیدایش خط نیز بشر به ابزارهایی مجهز گردید که به طور شگفت‌انگیزی پیشرفت تمدنهای مختلف را سرعت بخشیدند. آثار مکتوب با فراهم نمودن امکان دسترسی به اطلاعات نسل‌های گذشته شرایط و امکان تولید منظم و مؤثر افکار و عقاید را موجب شدند. لذا بدون شک می‌توان گفت که اسناد و نهادهایی که از آن حفاظت می‌کنند، از اولین کتابخانه‌ها در بین‌النهرین تا کتابخانه‌ها و آرشیوهای تأسیس شده به شکل امروزی از ابتدای قرن ۱۹ در پیشرفت تمدن‌های بشری نقش مؤثری ایفاء کرده‌اند.

همانطور که می‌دانیم انجام تحقیقات و پژوهشهای علمی در زمینه‌های مختلف نیازمند دسترسی به اسناد و مدارکی است که در کتابخانه‌ها و آرشیوها نگهداری می‌شوند. علاوه بر نقش غیر قابل انکار کتب و اسناد کتابخانه‌ها در پیشرفت علوم می‌بایستی به این موضوع اشاره کرد که اساساً حتی در حوزه‌های غیررسمی و یا مطالعه در زمینه فرهنگ عمومی منابع اصلی مورد نیاز همین اسناد می‌باشند. در واقع بدون بررسی مجموعه‌های کتابخانه‌ها امکان ارزیابی تحولات سیاسی داخلی و یا جهانی، بررسی‌های تاریخی و یا مطالعه و شناخت زندگی روزمره اقوام و یا فرهنگ و هنر جوامع مختلف امکان‌پذیر نیست.

طی قرون متمادی کتابخانه‌ها و آرشیوها وظیفه اصلی حفاظت از میراث مستند بشری را به عهده داشته‌اند. هرچند که طی قرون ابزار و وسایل مورد نیاز برای نگارش تغییر چندانی نکرده است، اما در دو قرن اخیر شاهد ظهور رسانه‌های نوین برای تبادل اطلاعات بوده‌ایم. از قرن نوزدهم به بعد علاوه بر نگارش مطالب به صورت متون چاپی امکان

ضبط صدا و تصویر نیز برای بشریت فراهم شد و برای اولین بار این امکان فراهم گردید که فرهنگ‌های بومی که همواره به صورت شفاهی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شوند را بتوانیم به صورت دیداری و شنیداری ضبط و در اختیار همگان قرار داد. امروزه همانطور که شاهد هستیم فناوری‌های نوین اطلاعاتی شرایط و امکانات قبلی در زمینه تولید، انتشار و دسترسی به اطلاعات را به طور کامل دستخوش تحول نموده و افق‌های جدیدی را برای توسعه و پیشرفت تمدن‌های بشری فراهم کرده‌اند. با این حال دسترسی به اطلاعات و انتشار آن در صورتی امکان‌پذیر است که میراث مستند بشری از ثبات و پایداری لازم برخوردار باشد. اما همانطور که می‌دانیم حتی اگر حفاظت و نگهداری مناسبی صورت پذیرد، متون سنگی فقط چند هزار سال دیگر حفظ خواهند شد و یا نسخ خطی قدیمی در بهترین شرایط صدها سال دیگر محفوظ خواهند ماند. نکته جالب این است که عمده مستندات دیداری - شنیداری تنها چند دهه و میراث دیجیتالی غالباً حداکثر یک دهه حفظ می‌شوند. بنابراین هر چند که در گذشته حفاظت از میراث مستند تنها محدود به نگهداری از متون نوشته شده می‌شد اما امروزه می‌بایستی به حفاظت از آرشیوهای دیداری - شنیداری و یا الکترونیک نیز توجه خاصی نمود.

یکی از اهداف اصلی برنامه «حافظه جهانی» یونسکو بهبود شرایط حفاظت از میراث مستند بشری در اشکال مختلف (چاپ سنگی، نسخ خطی، مستندات دیداری شنیداری و محتوی دیجیتالی) می‌باشد.

۱. تاریخچه برنامه حافظه جهانی

با توجه به وضعیت نگران‌کننده حفاظت از میراث مستند در بسیاری از نقاط جهان و موانع متعددی که غالباً در دسترسی عمومی به آن وجود داشت یونسکو مصمم شد تا

برنامه‌ای خاص با عنوان «برنامه حافظه جهانی» را در سال ۱۹۹۲ ایجاد نماید. علاوه بر مشکلات قدیمی که همواره در زمینه حفاظت و نگهداری از میراث مستند وجود داشته، بروز جنگ‌های متعدد و آشوبهای اجتماعی در اقصی نقاط جهان به ویژه در قرن بیستم و شرایط مالی نامناسب بعضی از کشورها باعث شدند که مجموعه‌های نفیسی از میراث مستند بشری از بین بروند و یا در معرض خطر قرار گیرند. لذا ضرورت داشت تا سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) در چارچوب برنامه‌ای منسجم حفاظت و دسترسی عمومی به میراث مشترک بشری را در اولویت برنامه‌های خود قرار دهد.

در ابتدا یک کمیته مشورتی بین‌المللی در سال ۱۹۹۳ در لهستان تشکیل شد تا یک برنامه عملیاتی را تدوین نماید. بر اساس پیشنهاد این کمیته قرار شد تا یونسکو نقش هماهنگ کننده را در سطح بین‌المللی برای ایجاد حساسیت و ترغیب کشورها و سازمانهای بین‌المللی بر ضرورت حفاظت و دسترسی به میراث مستند را ایفاء نماید. متعاقباً یک کمیته فرعی فنی و کمیته فرعی بازاریابی نیز ایجاد شدند و به منظور تدوین اصول و محورهای فعالیت برنامه حافظه جهانی قراردادی بین یونسکو و فدراسیون بین‌المللی کتابداران و کتابخانه‌ها (IFLA) به امضا رسید. ضمناً قرار شد تا این فدراسیون به همراه شورای بین‌المللی آرشیوها، فهرستی جامع از مجموعه‌های کتابخانه‌ها و آرشیوها که به طور غیرقابل جبرانی صدمه دیده‌اند را تهیه کنند. یونسکو نیز به نوبه خود با کمک کمیسیونهای ملی کشورهای عضو، فهرستی از مجموعه‌های میراث مستند کتابخانه‌ها و آرشیوهایی که در معرض خطر بودند را تهیه نمود تا بر اساس مجموعه این مطالعات بتوان از یکسو تصویری مناسب از مجموعه‌های در معرض خطر نابودی تهیه و از سوی دیگر برنامه مشخصی برای حفاظت از آن تدوین نمود.

علاوه بر این، یونسکو پروژه‌های متعددی را در نقاط مختلف جهان اجرا و تلاش نموده تا از فناوری‌های نوین برای بازتولید متون قدیمی استفاده نماید. برای مثال یکی از متون با ارزش، یک نسخه قدیمی دستنویس قرن ۱۳ میلادی به نام «تاریخچه Radzivil» می‌باشد که تاریخچه اقوام و ملت‌های اروپایی را شرح و توصیف می‌کند و یک CD از آن تهیه شده است. پروژه دیگری با کمک ۷ کشور امریکای لاتین توسط یونسکو برای ضبط مجدد روزنامه‌های قدیمی بر روی میکروفیلم به اجرا گذاشته شده است که به گسترش دسترسی عمومی به مجموعه فوق و حفاظت مناسب‌تر از آن

کمک شایانی کرده است. دیجیتالی‌سازی مجموعه‌ای نفیس از ۱۵۰ نسخه خطی ایرانی متعلق به قرون ۱۴ تا ۱۹ میلادی که در کتابخانه ملی جمهوری چک نگهداری می‌شود یکی دیگر از اقداماتی است که جهت گسترش دسترسی عمومی و شناخت بهتر از فرهنگ‌های متنوع بشری با همکاری یونسکو صورت گرفته است. از پروژه‌های دیگر یونسکو می‌توان به تهیه CD از نسخ خطی کتابخانه ملی مصر که معرف تائیر و نقش مسلمانان در پیشرفت علوم می‌باشد نیز اشاره کرد.

از سال ۱۹۹۳ که برای اولین بار کمیته مشورتی بین‌المللی تشکیل جلسه داده است بطور مستمر هر ۲ سال یکبار جلسات این کمیته برگزار می‌شود. پس از تدوین ضوابط و شرایط ثبت آثار ارزشمند در فهرست میراث مستند در سال ۱۹۹۵، تاکنون آثار متعددی در این فهرست ثبت شده است که متعاقباً چند نمونه از آن را بازگو خواهیم نمود.

۲. اهداف برنامه حافظه جهانی:

سه هدف مهم و اصلی برنامه جهانی را می‌توان به صورت زیر خلاصه نمود:

۱.۲. بهبود شرایط حفاظت و نگهداری از میراث مستند جهانی: یونسکو تلاش می‌نماید تا این هدف را از طریق کمک مالی مستقیم، ارائه راهنمایی و توصیه به نهادهای ذیربط، تشویق برگزاری دوره‌های آموزشی عملی نماید. علاوه بر این یونسکو به دنبال آن است که پشتیبانی و حمایت مالی نهادهای مختلف بین‌المللی را از پروژه‌های مختلف جلب نماید.

۲.۲. کمک به دسترسی جهانی میراث مستند: این هدف را می‌توان از طریق تشویق تولید نسخه‌های دیجیتالی عملی نمود. البته یونسکو ضمن تشویق گسترش دسترسی به میراث مستند جهانی بر ضرورت رعایت محدودیت‌های قانونی و احترام به حساسیت‌های فرهنگی کشورها تأکید می‌کند. بدیهی است که بطور مثال حقوق اقوام و بومیان در خصوص نگهداری میراث مستند خودشان و یا کنترل دسترسی به این میراث می‌بایستی به رسمیت شناخته شود. دسترسی می‌بایستی به نحوی تأمین گردد که حقوق مالکیت خصوصی صاحبان سند مراعات گردد و قوانین داخلی نیز از حقوق اشخاص حقیقی حمایت نمایند.

۳.۲. شناخت بهتر از وجود میراث مستند در سراسر جهان: یونسکو برای شناخت مردم جهان از میراث مستند با ارزش جهانی، فهرست حافظه جهانی را پیش‌بینی کرده است که بر اساس پیشنهاد کشورها، آثار با ارزش جهانی ثبت

می‌گردد. ضمناً کاتالوگ‌های حاوی تصاویر آثار ثبت شده منتشر شده‌اند تا آگاهی عمومی نسبت به میراث مستند با ارزش جهانی افزایش یابد.

۳. فهرست حافظه جهانی یونسکو:

آثار پیشنهادی برای ثبت در فهرست میراث مستند برنامه حافظه جهانی، در صورتیکه دارای ارزش جهانی باشند توسط کمیته بین‌المللی مشورتی انتخاب می‌گردند. این کمیته در اجلاس‌های خود در سال‌های ۱۹۹۷، ۱۹۹۹، ۲۰۰۱، ۲۰۰۳، ۲۰۰۵ تاکنون بیش از ۱۲۸ اثر را برای ثبت به مدیر کل یونسکو پیشنهاد نموده که متعاقباً به ثبت رسیده‌اند. تاکنون ۳۱ اثر از منطقه آسیا و اقیانوسیه، ۹ اثر از آفریقا، ۱۵ اثر از کشورهای عربی، ۶۶ اثر از اروپا و آمریکا و ۱۷ اثر از کشورهای آمریکای لاتین معرفی و ثبت شده‌اند.

در بین آثار ثبت شده در فهرست میراث مستند، قدیمی‌ترین کتاب چاپ شده به شکل امروزی به چشم می‌خورد. این کتاب که در ژوئیه ۱۳۷۷ م. یعنی حدود ۶۳۰ سال قبل در معبدی به نام cheongju چاپ شده، حاوی آموزش‌های یکی از اساتید مذهب بودا به نام Zen Seogok Cheonggong می‌باشد که توسط یکی از شاگردانش جمع‌آوری شده است. کشور کره جنوبی به خاطر ثبت این اثر در فهرست حافظه جهانی جایزه‌ای به نام همین کتاب (Jikji) با همکاری یونسکو برای ارج نهادن به تلاش‌های مراکزی که در حفاظت از میراث مستند خدمات برجسته‌ای انجام داده‌اند، اختصاص داده است.

در بین آثار ثبت شده در فهرست حافظه جهانی، اولین انجیل چاپ شده در جهان که اولین کتاب چاپ شده در اروپا می‌باشد (انجیل گوتنبرگ، آلمان) نیز به چشم می‌خورد. از آثار معروف دیگر می‌توان از مجموعه ترانه‌های فولکلوریک لیتوانی و یا آرشیو اسناد بازداشتگاه ورشو در لهستان در دوران جنگ جهانی دوم اشاره کرد.

بررسی آثار ثبت شده در فهرست میراث مستند حافظه جهانی به نحوی نشانگر آثار متنوعی است که می‌توان به عنوان میراث مستند به ثبت رساند. مسلماً از این آثار می‌بایستی به نحو کاملاً مناسب نگهداری نمود، نه صرفاً به دلیل آنکه برای تحقیق پژوهشگران بسیار سودمند می‌باشند بلکه چون این آثار معرف فرهنگ‌های متنوع بشری هستند که به شناخت و درک متقابل ملتها کمک می‌کنند.

مدیر برنامه حافظه جهانی، آقای عبدالعزیز عبید، هدف برنامه حافظه جهانی را بدین شکل تشریح می‌کند: «هدف ما

تنها حفاظت به خاطر حفاظت نیست بلکه بیشتر به دنبال دسترسی عمومی به این ذخایر ارزشمند می‌باشیم. با شناساندن میراث بشری، در واقع ما می‌توانیم منابع مالی لازم برای حفاظت از آن را نیز تأمین نماییم. با دیجیتالیز این اسناد و با قراردادن آن بر روی اینترنت و یا باز تولید آن از طریق CD - Rom، امکان دسترسی میلیونها نفر فراهم می‌گردد.» از نظر وی عدم آگاهی و اطلاع از میراث بشری است که باعث سهل‌انگاری در حفاظت می‌گردد. بنا به گفته مدیر برنامه حافظه جهانی در سال ۲۰۰۱، فیلم «متروپولیس»، اثر ارزشمند Fritx Lang به عنوان اولین فیلم در فهرست میراث مستند حافظه جهانی ثبت شد. ثبت اثر باعث شد تا در بسیاری از سالن‌های نمایش این فیلم مجدداً به نمایش گذاشته شود و مراسم بزرگداشتی که به خاطر ثبت آن برگزار شد تا اهمیت نگهداری و حفاظت از فیلم‌ها نیز به طور کلی بیشتر روشن شود.

یکی دیگر از آثار ارزشمندی که در فهرست حافظه جهانی ثبت شده، مجموعه آرشیو صوتی وین است که اولین مرکز و آرشیو صوتی در جهان می‌باشد که در سال ۱۸۹۹ م. تأسیس شده است. این مجموعه حاوی ۴۰۰۰ ضبط انجام شده از آهنگ‌ها و زبان‌های مختلف می‌باشد که توسط متخصصین مردم‌شناسی (Anthropologies) صورت پذیرفته و به نوعی معرف فرهنگ‌های متنوع بشری است که متأسفانه امروزه در اثر نفوذ روافزون غرب، نابود شده و یا به طور جدی آسیب دیده‌اند.

مدیر آرشیو صوتی وین، آقای دیتریش شولر، معتقد است هیچ نهاد و یا سازمانی در جهان نمی‌تواند ادعا کند که تجهیزات و منابع مالی کافی برای حفاظت و نگهداری از میراث مستند را در اختیار دارد، لذا ضروری است که حمایت‌های بین‌المللی را نیز برای این امر جلب نماییم. بنا به گفته وی بخش قابل توجهی از اسناد موجود در مراکز تحقیقاتی، ظرف ۵۰ سال آینده از بین خواهد رفت و تا به امروز نیز لطمات جبران‌ناپذیری به میراث مستند وارد شده است. از نظر وی، ۸۰٪ از آرشیوهای صوتی در زمینه مردم‌شناسی در موزه‌ها و یا مراکزی به غیر از آرشیوها نگهداری می‌شوند که به تدریج آسیب خواهند دید. بر اساس توصیه‌های وی لازم است دیجیتالیز مجموعه‌های مستند انجام شود که البته نیازمند منابع مالی کافی می‌باشد. اما مسئله اصلی اینجاست که بسیاری از کشورهای در حال توسعه از تجهیزات لازم برای دیجیتالیز اسناد همچون کتابخانه‌ها و مراکز آرشیو کشورهای غربی، برخوردار نیستند.

برای مثال در کشور آرژانتین کتابخانه خوزه فرناندز، که یکی از بزرگترین کتابخانه‌های این کشور است، به دلیل مشکلات اقتصادی قادر به حفاظت و نگهداری از مجموعه‌ای ارزشمند از روزنامه‌هایی که ظرف ۱۱۰ سال گذشته جمع آوری شده‌اند نبوده و این مجموعه در حال نابودی است.

در پایان لازم است به این نکته اشاره نمایم که میراث مستند بشری گستره جهانی دارد. حتی در بعضی از مناطق که در زمینه فرهنگ نوشتاری چندان معروف نیستند با این حال می‌توان ذخایر ارزشمندی پیدا کرد که می‌بایستی حفاظت و نگهداری شوند. برای مثال کشور فیلیپین نیز موفق شده تا اثری در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت برساند که به قرن دهم میلادی تعلق دارد. مسلماً در کشوری همچون ایران آثار بسیاری را می‌توان برای ثبت در فهرست حافظه جهانی یونسکو پیشنهاد نمود که خوشبختانه ثبت

شاهنامه بایسنقری و ربع رشیدی در این فهرست مراحل نهایی خود را طی می‌کند.

برنامه حافظه جهانی به دنبال حفاظت و نگهداری از میراث مستند می‌باشد. میراثی که به ما کمک می‌کند تا متوجه شویم تا چه حد فرهنگ‌های بشری غنی و متنوع هستند. ارزش این برنامه زمانی روشنتر می‌شود که بدانیم در قرون گذشته چه آثار ارزشمندی از بین رفته‌اند. برای مثال به دنبال جاری شدن سیل در سال ۱۹۴۶م. در آلمان، بعضی از آثار ارزشمند و نسخ خطی که در کتابخانه سلطنتی شهر هانور نگهداری می‌شد از بین رفتند و یا در سال ۱۹۸۸م. به دنبال آتش‌سوزی ۳/۶ میلیون کتاب که در کتابخانه آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی در شهر لنینگراد نگهداری می‌شدند به طور کامل سوخته و نابود شدند.

فرهاد اعتمادی

